

ШКОЛЬНАЯ ПРОГРАММА

С.І. "Цыбульская"

Беларуская мова

5 клас

Рабочы сшытак

Дапаможнік для вучняў устаноў агульнай сярэдняй
адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання

10-е выданне

Рэкамендавана Навукова-метадычнай установай

«Нацыянальны інстытут адукацыі»

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Мінск
«Сэр-Віт»
2023

ПРАДМОВА

Пяты клас – важны і адказны этап у вывучэнні школьнага курса беларускай мовы. Учарашнія вучні пачатковай школы, сёлета пяцікласнікі ўступаюць у дарослае жыццё. Гэты дапаможнік мае на мэце зрабіць больш паспяховым працэс засваення вучэбнага матэрыялу, забяспечыць вучняў разнастайнымі практыкаваннямі для адпрацоўкі ўмення прымяняць вывучаныя правілы на практыцы.

Структура дапаможніка адпавядае зместу вучэбнай праграмы 2017 года і вучэбнага дапаможніка для 5-га класа.

Практыкаванні, падабраныя ў дапаможніку, можна выконваць падчас вывучэння або паўтарэння адпаведных тэм на ўроку (самастойна або ў групах) ці дома; дарэчы яны будуць і на дадатковых занятках.

Заданні павышанай цяжкасці пазначаны знакам * («зорачка»).

У практыкаваннях выкарыстаны сказы з мастацкіх і публіцыстычных твораў В. Адамчыка, В. Алешкі, З. Бяспалага, В. Вольскага, І. Вярэгі, Л. Калюгі, М. Капыловіча, У. Карпава, Я. Коласа, У. Ліпскага, Я. Маўра, І. Мележа, А. Пальчэўскага, І. Пташнікава, П. Сабіны, Б. Сачанкі, М. Танка, В. Ткачова, Т. Хадкевіча, А. Чарнышэвіча, В. Чаропкі, К. Чорнага, В. Шымука, А. Якімовіча, а таксама прыказкі і прымаўкі. Акрамя таго, ужываюцца перапрацаваныя сказы з артыкулаў Беларускага народнага календара, Беларускай энцыклапедыі, газет і часопісаў. Многія сказы з’яўляюцца аўтарскімі ўтварэннямі. Усе яны адаптаваныя з улікам узросту вучняў пятага класа.

Праца са сшыткам дапаможа вучням павысіць пісьменнасць і паспяховасць, стварыць сітуацыю поспеху ў працэсе вывучэння беларускай мовы.

МАЎЛЕННЕ

1. Прачытайце прыметы пэўнага стылю маўлення. Вызначце, прыметы якога стылю названы ў кожным выпадку. Укажыце адпаведнай літарай: **м** – мастацкі; **н** – навуковы; **г** – гутарковы.

- ☐ 1. Ужыванне слоў у пераносным значэнні: ***кліча** лес, **спявае** луг, вецер **танцуе**.*
- ☐ 2. Дакладнасць у перадачы асноўных прымет таго, пра што расказваецца.
- ☐ 3. Ужыванне вобразных азначэнняў – эпітэтаў: ***ян-тарная** восень, **златакудры** лес.*
- ☐ 4. Словы, якія выражаюць пачуцці, даюць ацэнку тым ці іншым з’явам і падзеям, напрыклад: ***ба-дзяцца**, **зялёненькі**, **дурніца**, **фанабэрысты**.*
- ☐ 5. Сцісласць у пераліку прымет.
- ☐ 6. Сказы са звароткамі і простаю мовай.
- ☐ 7. Жвавасць, непасрэднасць.
- ☐ 8. Прастамоўныя словы.
- ☐ 9. Адносіны аўтара да таго, пра што паведамляецца, не выражаны.
- ☐ 10. Выкарыстанне слоў, пры дапамозе якіх паказваюцца адносіны аўтара да герояў або падзей у творы: ***няшчаснае дзіцятка**, **беленькая спінка**, **вецер-валацуга**, **тайшчэразны** ствол.*

2. Параўнайце два тэксты. Вызначце тэму і асноўную думку кожнага. Дайце тэкстам загаловкі, у якіх адлюстроўваецца іх тэма. Ці да аднаго стылю маўлення належаць гэтыя тэксты? Дакажыце сваё меркаванне.

I. Тэкст _____ *стылю*: Эх, і зацвіла чаромха! Невялікае дрэўца, а колькі паху, колькі ўрачыс-

тасці! Стаіць яна, як каралеўна, вабіць да сябе. Рэдка якое вока не зачэпіцца за пышную крону, бялюткія лісточкі. Прыемна пастаяць у вясновай прахалодзе чаромхавага ценю, удыхнуць паветра, напоенае салодкім водарам прыгажуні чаромхі! (*Паводле Л. Васюковіч*).

II. Тэкст _____ *стылю*: Чаромха – род лістападных дрэў і вялікіх кустоў сямейства ружакветных. 20 відаў пашыраны ў Еўропе, Азіі, Паўночнай Амерыцы. Чаромха – дрэва ці куст вышынёй да 10 метраў з густой кронай. Расце на берагах рэк, у лясах, хмызняках (*Беларуская энцыклапедыя*).

3. Падумайце: у якіх сітуацыях можа быць выкарыстаны навуковы стыль маўлення? Выберыце магчымыя варыянты адказу.

- ☐ 1. Пры напісанні падручніка.
- ☐ 2. Падчас чытання верша па памяці.
- ☐ 3. Пры расказванні правіла па беларускай мове.
- ☐ 4. У артыкулах у слоўніку, энцыклапедыі.
- ☐ 5. Пры падрыхтоўцы рэпартажу з футбольнага матча.
- ☐ 6. У тэлевізійным выпуску навін.
- ☐ 7. У прамове дырэктара школы (гімназіі) на ўрачыстай лінейцы першага верасня.
- ☐ 8. У інструкцыі па падключэнні персанальнага камп'ютара да інтэрнэта.
- ☐ 9. У падручніку па матэматыцы.
- ☐ 10. Пры напісанні сачынення-разважання на тэму «Які школьны прадмет самы важны?»

4. Прачытайце тэкст. Знайдзіце ў ім прыметы навуковага стылю маўлення.

Беларусь, Рэспубліка Беларусь, дзяржава ў цэнтры Еўропы, на захадзе Усходне-Еўрапейская нізіны. Мяжуе з паўночнага захаду з **Літвой**, на поўначы з **Латвіяй**, на поўдні з **Украінай**, на захадзе з **Польшчай**. Даўжыня граніц 2 969 кіламетраў. Працягласць з поўдня на поўнач 560 кіламетраў, з захаду на ўсход 650 кіламетраў. Насельніцтва – дзевяць мільёнаў чатырыста шэсцьдзясят шэсць тысяч чалавек. Дзяржаўныя мовы беларуская і руская.

* Растлумачце правапіс вялікай літары ў выдзеленых словах.

Запішыце пяць словазлучэнняў з назвамі краін.

5. З прапанаваных сказаў выберыце (адзначце) тыя, з якіх можна скласці тэксты навуковага стылю. Прачытайце тэкст, які ў вас атрымаўся. Дакажыце яго прыналежнасць да навуковага стылю.

Бор

- ☐ 1. Адразу за парогам школы ўзносіўся высачэзны медна-стволы бор.
- ☐ 2. Хваёвы лес, пераважна на пясчаных глебах.
- ☐ 3. З засені яго выцякала звонкая крынічка.
- ☐ 4. Бары даюць высакаякасную драўніну і жывіцу.
- ☐ 5. Каля гарадоў яны ўтвараюць ахоўныя зялёныя зоны.
- ☐ 6. Зойдзеш у гэты кучаравы лес і не хочаш з ім расставацца.

- ☐ 7. Прыемна ступаць па ігліцы ў снім бары, мякка нагам!
- ☐ 8. У Беларусі сустракаюцца бары імшыстыя, чарнічныя і іншыя.

Дождж

- ☐ 1. Толькі мы рушылі, як пачаўся дружны цёплы дождж.
- ☐ 2. Атмасферныя ападкі, якія выпадаюць на паверхню зямлі ў выглядзе вадзяных кропель.
- ☐ 3. Утвараецца ад кандэнсацыі вадзяной пары ў паветры і выпадае з воблакаў.
- ☐ 4. Але як нечакана ён пачаўся, так раптоўна і спыніўся.
- ☐ 5. Здаецца, і не было яго. Толькі раўчукі сведчылі, што ён быў спорны, густы.
- ☐ 6. Бывае заложным, калі ідзе бесперапынна некалькі сутак, і лівень – моцны кароткачасовы дождж.
- ☐ 7. Але вось паказалася сонейка, і на ўмытых лісцэйках зайгралі вясёлыя дажджавыя кроплі.
- ☐ 8. Перыядычнасць і інтэнсіўнасць дажджу маюць вялікае значэнне для сельскай гаспадаркі.

Паводле Л. Васюковіч.

- 6.** Прачытайце словазлучэнні. Падкрэсліце тыя, якія могуць ужывацца толькі ў гутарковым стылі.

Рабіць урокі, сустрэць сябра, цэлы дзень бадзяцца, маленькае дзіцятка, падтрымаць сябра, пустая галава, атрымаць пару, любімая бабуся, швэндацца абы-дзе.

7. Падумайце, які стыль вы выбераце ў кожнай названай сітуацыі. Укажыце назву адпаведнага стылю: **М** – мастацкі; **Н** – навуковы; **П** – публіцыстычны; **А** – афіцыйны; **Э** – гутарковы.

- ☐ 1. Пры напісанні сачынення на тэму «Любімая пара года».
- ☐ 2. Пры падрыхтоўцы паведамлення на тэму «Члены сказа».
- ☐ 3. У размове з сябрамі пра паездку на мора.
- ☐ 4. Пры напісанні заявы.
- ☐ 5. Пры выступленні на інфармацыйнай гадзіне.
- ☐ 6. Пры апісанні знешнасці сябра.
- ☐ 7. Пры складанні інструкцыі «Тэхніка бяспекі».
- ☐ 8. Падчас выступлення на вучнёўскай канферэнцыі.
- ☐ 9. У тэлефоннай размове з бабуляй.
- ☐ 10. Пры падрыхтоўцы выступлення перад ветэранамі напярэдадні Дня Перамогі.

ПАЎТАРЭННЕ Вывучанага ў I–IV класах

Назоўнік

8. Прачытайце словазлучэнні, падкрэсліце назоўнікі. Размяркуйце іх на тры ўказаныя групы (запісвайце словы ў пачатковай форме).

Знаёмая вуліца, буйная сняжынка, ціхае надвор'е, цёплая печ, чыстае неба, драўляная хата, нечаканая радасць, шакаладная цукерка, зялёнае поле, гарачая кроў, тоўсты дуб, вёрткая мыш, вузкая дарога, жыццё ў горадзе, родная Беларусь.

Назоўнікі 1-га скланення	Назоўнікі 2-га скланення	Назоўнікі 3-га скланення

9. Побач з кожным назоўнікам запішыце яго форму меснага скло-ну. Чаму назоўнікі аднаго скланення маюць розныя канчаткі?

Школа _____ лазня _____
хата _____ зямля _____
рыба _____ зязюля _____
раніца _____ рака _____
сасна _____ хвоя _____

ЗМЕСТ

Прадмова	3
Маўленне	4
Паўтарэнне вывучанага ў I–IV класах	9
Назоўнік	9
Прыметнік	11
Займеннік. Асабовыя займеннікі, іх змяненне	14
Дзеяслоў.	15
Тэкст.	18
Тэкст. Прыметы тэксту	18
Тыпы маўлення	21
Сінтаксіс і пунктуацыя	26
Словазлучэнне. Галоўнае і залежнае слова ў словазлучэнні	26
Сказ як сінтаксічная адзінка. Апавядальныя, пыталыныя і пабуджальныя сказы. Клічныя сказы. Знакі прыпынку ў канцы сказа (паўтарэнне)	28
Галоўныя члены сказа: дзейнік і выказнік. Працяжнік паміж дзейнікамі і выказнікам	32
Даданыя члены сказа: дапаўненне, азначэнне, акалічнасць	34
Неразвітыя і развітыя сказы	39
Сказы з аднароднымі членамі.	
Знакі прыпынку ў сказах з аднароднымі членамі	40
Сказы са звароткамі, знакі прыпынку	43
Складаныя сказы з двума галоўнымі членамі ў кожнай частцы. Коска паміж часткамі ў складаным сказе	45
Простая мова. Дыялог	48
Фанетыка і арфаэпія. Графіка і арфаграфія	50
Гукі беларускай мовы. Літара як знак гуча. Прызначэнне літар е, ё, ю, я, і	50
Беларускі алфавіт. Назвы літар	54
Склад. Націск. Правілы пераносу слоў (паўтарэнне)	56
Галосныя гукі	58
Вымаўленне і правапіс галосных о, э, а	59
Вымаўленне і правапіс галосных е, ё, я	61
Вымаўленне і правапіс спалучэнняў іё (ыё), ія (ыя), іе (ые) у запазычаных словах	66
Глухія, звонкія і санорныя зычныя. Іх вымаўленне і правапіс	69
Свісцячыя і шыпячыя зычныя. Іх вымаўленне і правапіс	73
Цвёрдыя, мяккія і зацвярдзелыя зычныя. Іх вымаўленне і правапіс	74
Мяккі знак і апостраф	77
Зычныя [д] – [дз’], [т] – [ц’], іх вымаўленне і правапіс	81
Правопіс літар у, ў	84

Падоўжаныя зычныя, іх вымаўленне і правапіс	87
Прыстаўныя зычныя і галосныя, іх правапіс	89
Правяпіс некаторых спалучэнняў зычных	92
Лексіка. Фразеалогія	94
Лексічнае значэнне слова	94
Адназначныя і мнагазначныя словы. Прамае і пераноснае значэнне слова	96
Сінонімы	97
Антонімы	100
Амонімы (азнаямленне)	101
Агульнаўжывальныя словы і словы абмежаванага ўжытку. Устарэлыя словы і неалагізмы	102
Запазычаныя словы ў беларускай мове	106
Паняцце пра фразеалагізмы, іх роля ў маўленні	108
Падагульненне і сістэматызацыя вывучанага за год	111

Вучэбнае выданне

Школьная праграма

Цыбульская Святлана Іванаўна

Беларуская мова. 5 клас

Рабочы сшытак

Дапаможнік для вучняў устаноў агульнай сярэдняй
адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання

7-е выданне

Адказны за выпуск *Т.В. Апаровіч*
Камп'ютарная вёрстка *А.І. Рамановіч*

Падпісана да друку 30.08.2019. Фармат 60×84¹/₁₆.

Папера афсетная. Гарнітура Petersburgs. Друк афсетны. Ум. друк. арк. 8,6.

Ул.-выд. арк. 2,8. Тыраж 3000 экз. Заказ

ТАА «Сэр-Віт». Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/175 ад 12.02.2014.

вул. Гурскага, 30, Мінск, 220015.

Тэл./факс: (017) 202-82-82, 202-81-81, 202-83-83. E-mail: ser-vit@mail.ru

Беларуская кніжная інтэрнэт-крама: www.likbez.by

Беларуская кніжная інтэрнэт-крама: www.MinskKniga.by

Беларуская кніжная інтэрнэт-крама: www.belka.by

ААТ «ЮСТМАЖ». Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/68 ад 19.03.2014.

Вул. Каліноўскага, д. 6 Г 4/К, п. 201, Мінск, 220103.